

ARTUR LIS

ŻYDZI W OPATOWIE W XVI-XVIII WIEKU

W ostatnich dziesięcioleciach pojawiło się sporo nowych opracowań dotyczących stosunków polsko-żydowskich w miasteczkach polskich. Żydzi opatowscy nie doczekali się do chwili obecnej syntetycznego opracowania swych dziejów. Takie przedsięwzięcie napotyka bowiem wiele trudności, przede wszystkim ze względu na rozproszenie materiału źródłowego. Spośród badaczy, którzy w swoich dociekaniach zwrócili uwagę na ludność żydowską w Opatowie, można wymienić: Józefa Bursztyna¹, Gershona Davida Hunderta², Zenona Guldona i Karola Krzystanka³, Feliksa Kiryka⁴, Adama

Mgr ARTUR LIS – asystent Katedry Historii Prawa w Wydziale Zamiejscowym Prawa i Nauk o Gospodarce KUL w Stalowej Woli; adres do korespondencji: ul. Ofiar Katynia 6a, 37-450 Stalowa Wola; e-mail: arturlis@op.pl

¹ J. B u r s z t y n, *Żydzi opatowscy na przełomie XVII i XVIII w.*, w: *Opatów. Materiały z sesji 700-lecia miasta*, red. F. Kiryk, Sandomierz 1985, s. 139-158.

² G. D. H u n d e r t, *The Jews in a Polish Private Town. The Case of Opatów in the Eighteenth Century*, Baltimore 1992; t e n ż e, *Jews in Polish Private Towns: The Jewish Community in Opatów and the Town's Owners in the Eighteenth Century*, w: *Studies on Polish Jewry. Paul Glikson Memorial Volume*, red. Ezra Mendelsohn, Chone Shmeruk, Jerusalem 1987, s. 17-38. Godna uwagi jest także praca: G. D. H u n d e r t, *Żydzi w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku. Genealogia nowoczesności (Jews in Poland-Lithuania in the eighteenth century)*, Warszawa 2007, s. 34, 46-47, 50, 81, 119, 123, 129, 162, 166, 265 (dalej cytuję pracę Hunderta dotyczącą Opatowa z 1992 r.).

³ Z. G u l d o n, K. K r z y s t a n e k, *Ludność żydowska w miastach lewobrzeżnej części województwa sandomierskiego w XVI-XVIII wieku*, Kielce 1990; Z. G u l d o n, K. K r z y s t a n e k, *Instruktarz dla kahału opatowskiego z r. 1759*, w: *Opatów*, s. 173-181; Z. G u l d o n, *Żydzi i Szkoci w Polsce XVI-XVIII wieku. Studia i materiały*, Kielce 1990. Bibliografia prac Zenona Guldona zob.: *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej. Studia historyczne ofiarowane Zenonowi Guldonowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kowalski, J. Muszyńska, Kielce 1996, s. 247-269.

⁴ *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991.

Penkallę⁵, Jadwigę Muszyńską⁶, Krzysztofa Urbańskiego⁷, a ostatnio Radosława Kubickiego⁸. Dziejom Żydów opatowskich, głównie w XX wieku, poświęcona została obszerna praca o charakterze wspomnieniowo-dokumentacyjnym, wydana w Tel-Awivie w 1966 r. pod redakcją Z. Jaszewa, zatytułowana *Apt. A town which does non exist any more*⁹. Źródłowe informacje na temat dziejów opatowskich zawierają głównie zbiory Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie i Archiwum Państwowego w Krakowie¹⁰. Warto podkreślić, że także historia miasta Opatowa doczekała się niemałej literatury¹¹.

⁵ A. P e n k a l l a, *Struktura zamożności Żydów opatowskiego dozoru bożniczego w połowie XIX wieku*, w: *Opatów*, s. 159-172; t e n ż e, *Opatów*, w: *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Tomaszewski, A. Żbikowski, Warszawa 2001, s. 372. Zob. t e n ż e, *Żydzi na terenie guberni radomskiej w latach 1815-1862*, Radom 1991.

⁶ J. M u s z y ń s k a, *Żydzi w miastach województwa sandomierskiego i lubelskiego w XVIII wieku. Studium osadnicze*, Kielce 1998.

⁷ K. U r b a ń s k i, *Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim*, Kielce 2003; t e n ż e, *Gminy żydowskie małe w województwie kieleckim w okresie międzywojennym*, Kielce 2006.

⁸ R. K u b i c k i, *Stosunki polsko-żydowskie w miasteczkach polskich w XVI-XVIII w. na przykładzie Opatowa*, „Kwartalnik Historii Żydów” (Żydowski Instytut Historyczny) 2007, nr 3(223), s. 347-357. Zob. t e n ż e, *Zarys dziejów kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztoru oo. Bernardynów w Opatowie*, Kielce–Opatów 2009, s. 15-21 (tam szeroka literatura dotycząca Opatowa).

⁹ *Apt. Sefer zikaron le-'ir wa-'am be-Jisrael*, ed. Z. Jaszew, Tel-Aviv 1966.

¹⁰ Zob. *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*, Warszawa 2001.

¹¹ Na szczególną uwagę zasługują: W. G a ł ą z k a, *Kapituła Kolegiacka w Opatowie w latach 1562-1983*, Sandomierz 1997; *Opatów; Konferencja Naukowa związana z Jubileuszem 800-lecia Kapituły Kolegiackiej w Opatowie, Opatów, 24 marca 2006*, Kraków 2007; *Kapituła Kolegiacka w Opatowie w 800-lecie istnienia*, red. M. Spociński, Z. Pałubska, Opatów 2007; Z. Ś w i e c h o w s k i, *Kościółec. Opatów*, w: *Pomniki architektury polskiej. Architektura romańska*, z. 1, Warszawa 1954, s. 35-44; t e n ż e, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 182-184; J. G ą s s o w s k i, T. M a n t e u f f e l, Z. T o m a s z e w s k i, *Sprawozdania z badań przeprowadzonych w okresie od 7 do 30 maja 1953 r. nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym i architekturą romańską w Opatowie*, „Przegląd Historyczny” 45(1954), s. 691-721; A. T o m a s z e w s k i, J. K u c z y ń s k i, *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w okresie od 30 czerwca do 10 lipca 1964 r. nad architekturą romańską w Opatowie*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 3(1966), s. 105-126; J. D o b o s z, *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*, Poznań 1995, s. 101-102; M. F l o r e k, *Badania weryfikacyjno-rozpoznawcze na Żmigrodzie w Opatowie i domniemanym grodzisku w Słupi Nadbrzeżnej*, w: *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, red. A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 209-224; J. Z u b, *Opatów. Kolegiata św. Marcina. Przewodnik po zabytkach sztuki*, Tarnobrzeg 1999; W. F u d a l e w s k i, *Miasto Opatów podług miejscowych źródeł i podań*, Opatów 2006 (reprint wyd. z 1895);

Pierwsi osadnicy żydowscy mogli pojawić się w Opatowie nie wcześniej niż w 1514 r., gdyż do tego roku miasto stanowiło własność kościelną¹². H. Horwitz przyjmuje, iż Żydzi osiedlili się w Opatowie w 1518 r., co potwierdza ówczesna tendencja przemieszczeń ludności żydowskiej z miast królewskich do szlacheckich¹³. Jednak pierwsza wzmianka źródłowa o obecności w Opatowie czterech rodzin żydowskich pochodzi z roku 1538¹⁴. Najstarszy przywilej dla starozakonnych w Opatowie wystawił Konstanty Ostrogski w 1545 r.; Żydzi zyskali od dziedzica miasta prawo osiedlania się w nim¹⁵. Kolejny przywilej z 1569 r. zapewniał Żydom wolność szynkowania wina, gorzałki i piwa w swoich domach i rynku oraz sprzedaż towarów¹⁶. Dokument ten spłonął podczas pożaru ratusza, potwierdził go 29 maja 1571 r. właściciel miasta Mikołaj Krzysztof Radziwiłł:

A. L i s, *Dziedzictwo ziemi opatowskiej (na marginesie ostatnich konferencji naukowych)*, „Studia Sandomierskie” 17(2010), z. 1-2, s. 265-278. Albumy: *Ziemia Opatowska w Jubileusz 800-lecia Kapituły Kolegiackiej w Opatowie*, oprac. A. i K. Pęczalscy, Opatów 2006; *Kolegiata św. Marcina w Opatowie*, red. M. Spociński, Z. Pałubska, Opatów 2006.

¹² F. K i r y k, F. L e ś n i a k, *Skupiska żydowskie w miastach małopolskich do końca XVI wieku*, w: *Żydzi w Małopolsce*, s. 27. Opatów do 1514 r. stanowił uposażenie biskupów lubuskich, po czym został sprzedany za 10 tys. florenów węgierskich w złocie przyszłemu kanclerzowi wielkiemu koronnemu Krzysztofowi Szydłowieckiemu z rodu Odrowążów. W XVI-XVIII wieku dobra opatowskie należały do: Tarnowskich, Ostrogskich, Radziwiłłów, Buczaczkich-Tworowskich, Wiśniowieckich, Lubomirskich, Sanguszków, Potockich i Rzewuskich. Zob. J. K i e s z k o w s k i, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki zygmunto-wskich czasów*, t. I, Poznań 1912, s. 282-284; A. G r o m e k - G a d k o w s k a, *Poczet właścicieli dóbr opatowskich*, „Ziemia Opatowska” 11(1993), s. 3-48; A. L i s, *Jubileusz 800-lecia Kapituły Kolegiackiej w Opatowie (konferencja naukowa, Opatów 24 marca 2006 r.)*, „Zeszyty Sandomierskie” 22(2006), s. 26-27.

¹³ H. H o r w i t z, *Die jüdische Gemeinde Opatow und Ihre Rabbiner*, „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums” 74(1930), H. 1-2, s. 10. Por. K u b i c k i, *Stosunki polsko-żydowskie*, s. 348.

¹⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego dział I, sygn. 7, k. 215v. Zob. P. B u r c h a r d, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990, s. 170; *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej: materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej Szlacheckiej”*, Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce, Uniwersytet Jagielloński, 22-26 IX 1986, red. A. Link-Lenczowski, T. Polański, Wrocław 1991, s. 23 nn.

¹⁵ F. K i r y k, *Opatów XIII-XVI w.*, w: *Konferencja naukowa związana z jubileuszem 800-lecia Kapituły Kolegiackiej w Opatowie (Opatów, 24 marca 2006)*, Opatów 2007, s. 31. Zob. *Studia i materiały z dziejów osadnictwa i gospodarki górnej Wisły w okresie przedrozbiorowym*, red. F. Kiryk, Warszawa 1990, s. 66; F. K i r y k, *Urbanizacja Małopolski: województwo sandomierskie XIII-XVI wiek*, Kielce 1994, s. 90.

¹⁶ G u l d o n, K r z y s t a n e k, *Ludność żydowska*, s. 41.

iż jako Żydowie miasta opatowskiego dowód na sprawę dali, iż zawsze wolność mieli w mieście opatowskim szynkować wina i inne wszelkie picia, przedawać towary swoje wszelakie każdego dnia w domach i na rynku w kramnicach, do czego my się też przychyłamy i nie chcąc części wolności naszych dzielić dozwalamy Żydom opatowskim tego, czego z dawna w używaniu byli, nie chcąc im wolności i praw ich tak jako innym poddanym naszym w niczym naruszać, rozkazujemy namiestnikowi części naszej opatowskiej i naszym na potem będącym namiestnikom, abyście im tych wolności piwa szynkować, w domu i na rynku przedawać dopuścili i dopuścić rozkazali¹⁷.

Jak zaznacza Feliks Kiryk, liczne pożary i klęski wojenne pozbawiły nas materiałów źródłowych bezpośrednich, tak do wyświetlenia początków miasta, jak i jego życia wewnętrznego. Dysponujemy więc tylko fragmentarycznymi świadectwami o wielkości, gospodarce oraz życiu kulturalnym miasta. Ogólny rozwój miasta i jego ważne znaczenie handlowe powodowały rozkwit rzemiosł wszystkich ważniejszych specjalności, a więc nie tylko znanego nam ze źródeł XV wieku szewstwa, krawiectwa, kuśnierstwa, piekarnictwa czy rzeźnictwa, ale też sukiennictwa, płóciennictwa oraz rzemiosł metalowych¹⁸.

W drugiej połowie XVI wieku Opatów był największym skupiskiem Żydów w całym województwie sandomierskim – z tendencją do wzrostu. W 1577 r. starozakonni zapłacili 45 złotych polskich, a w 1578 r. 80 złotych polskich pogłównego¹⁹. W drugiej połowie XVI wieku w województwie sandomierskim Żydzi zamieszkiwali już w Chęcinach, Ciepiewie, Janowcu, Siennie, Szydłowie, Zwoleniu, Opatowie, Połańcu, Sandomierzu, Staszowie, Tarłowie, Nowym Korczynie, Opatowcu, Pacanowie, Pińczowie, Kurozwękach, Radomiu i Szydłowcu. W 1618 r. w Opatowie było 185 domów, z czego w rękach starozakonnych znajdowało się 60 domów, szpital i szkoła²⁰.

¹⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Dokumenty pergaminowe, sygn. 5749; G u l d o n, K r z y s t a n e k, *Ludność żydowska*, s. 42; B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 139. Przywilej ten potwierdzono także 30 września 1633 r.

¹⁸ Opatów, w: F. K i r y k, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII-XVI wiek*, Kielce 1994, s. 88-91. Zob. B. C h l e b o w s k i, *Opatów, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VII, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1886, s. 545-549; F. M. S o b i e s z c z a ń s k i, *Wycieczka archeologiczna w niektóre strony guberni radomskiej odbyta w miesiącu wrześniu 1851 roku przez F. M. Sobieszczańskiego*, Warszawa 1852, s. 66; Opatów, w: M. B a l i ń s k i, T. L i p i ń s k i, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym, i statystycznym opisana*, t. II, cz. 2, s. 299-304.

¹⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, sygn. 7, k. 602; *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Małopolska*, t. III, wyd. A. Pawiński, w: *Źródła Dziejowe*, t. XIV, Warszawa 1886, s. 205.

²⁰ H u n d e r t, *Żydzi*, s. 2.

W 1638 r. Władysław Dominik – dziedzic Opatowa potwierdził przywileje nadane ludności żydowskiej przez swoich poprzedników:

jawnie czynimy wszem wobec, komu to wiedzieć należy, jako Żydowie miasta opatowskiego dowód na sprawę dali, iż zawsze wolność mieli w mieście opatowskim, szynkować wina i inne wszelakie picia, sprzedawać towary swoje wszelakie każdego dnia w domach i na rynku, w kramikach, do czego my też się przychyłamy y nie tego czego z dawna w używaniu byli, nie chcąc im wolności i praw ich tak jako innym poddanym naszym w niczym naruszać²¹.

W początkach XVI wieku Wielki Opatów został podzielony na dwie części: polską i żydowską. Pierwsza z nich obejmowała duży rynek wraz z drewnianymi budynkami, a część żydowska posiadała domy przeważnie murowane²².

W źródłach odnotujemy przypadki zatargów polsko-żydowskich²³. W 1639 r. katolicy z kanonikiem opatowskim Szymonem Zelowskim i scholarami zniszczyli macewy na kirkucie. Przyczyną wystąpień było urządzenie przez wyznawców religii mojżeszowej targu w Wielki Piątek i otworzenie jatek w Wielkanoc²⁴. Żydzi przekazali sprawę do sądu biskupiego, który nakazał ks. Zelowskiemu odbycie trzymiesięcznych rekolekcji w bernardyńskim klasztorze pw. św. Katarzyny pod Bodzentynem²⁵. Do kolejnego zatargu doszło w 1649 r., kiedy oskarżono Żydów o pobicie i zamordowanie katolickiej dziewczynki. Śledztwo zostało jednak wstrzymane, kiedy kałał zobowiązał się wypłacać kolegiacie 1000 zł rocznie²⁶. Na marginesie trzeba zauważyć, że Żydzi starali się wkupić w łaski katolickim mieszkańcom miasta, na przykład przed każdym Bożym Narodzeniem ofiarowali księżom i ich

²¹ B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 155.

²² F. G a w e ł e k, *O przeszłości Opatowa słów kilka*, „Kalendarz Opatowski na rok 1918”, Kraków 1917, s. 23; B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 140; U r b a n s k i, *Gminy żydowskie małe*, s. 52.

²³ Zob. P. S t r z ą b a ł a, *Mieszczanie a Żydzi w miastach królewskich województwa sandomierskiego w końcu XVIII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą” 4(2003), s. 57-67; J. M u s z y Ń s k a, *Żydzi a mieszczenie w sandomierskich miastach królewskich w XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Żydów” 3(2003), s. 403-415.

²⁴ A. B a s t r z y k o w s k i, *Kolegiata św. Marcina w Opatowie i jej kapituła*, cz. 2, Ostrowiec 1948, s. 88.

²⁵ G u l d o n, K r z y s t a n e k, *Ludność żydowska*, s. 42; K u b i c k i, *Stosunki polsko-żydowskie*, s. 354.

²⁶ Z. G u l d o n, J. W i j a c z k a, *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI-XVIII wieku*, Kielce 1995, s. 37-38; H u n d e r t, *Żydzi*, s. 40. Zob. J. R a p p a p o r t, *Bajka o mordzie rytualnym i krytyczny pogląd na przesąd rzekomego istnienia u Żydów mordu rytualnego*, Lwów 1914.

służbie różnego rodzaju dary, a nawet dostarczali prochu na tradycyjne strzelanie podczas procesji Bożego Ciała²⁷.

Kahał opatowski szczególnie ucierpiał podczas „potopu szwedzkiego” 1655-1660. W 1656 r. wojska polskie wymordowały 200 rodzin żydowskich²⁸. Źródła przekazały także informację, że kahał w Pińczowie nakazał specjalną modlitwę w intencji pomordowanych²⁹.

W 1675 r. Żydzi otrzymali potwierdzenie wcześniejszych przywilejów. Oto fragment rzezonego dokumentu:

gdy Żydzi starsi miasta naszego Opatowa do nas przyszedłszy, nisko pokornie tak swoim jako też wszystkich Żydów poddanych naszych opatowskich imieniem łaski naszej Xiążęcej upraszali i suplikowali, abyśmy ich przy pewnych prawach i przywilejach zostawić i zachować raczyli i wiecznie potwierdzili i aprobowali³⁰.

Odbudowa zniszczeń po „potopie szwedzkim” pociągała za sobą uciążliwe opodatkowanie mieszkańców miasta. Dodatkowo starozakonni skarżyli się na poważne straty poniesione z powodu osiedlających się tu Żydów z innych miejscowości oraz potęgującej się ciasnoty w mieście³¹. W związku z taką sytuacją seniorowie na Sejmie Czterech Ziem³² w 1687 r. uzyskali zakaz osiedlania się w Opatowie obcych Żydów bez zgody miejscowego kahału³³. Niestety, pomiędzy katolikami a starozakonnymi dochodziło do częstych zatargów, np. w 1689 r. dwóch Żydów opatowskich uwięziono i oskarżono o profanację hostii i krucyfiksu³⁴. W 1706 r. duchowni oskarżyli jedną Ży-

²⁷ B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 145.

²⁸ G u l d o n, K r z y s t a n e k, *Ludność żydowska*, s. 43. Mordu dokonać miały wojska polskie; podobny los spotkał Żydów w innych miastach województwa sandomierskiego. Zob. D. K a n d e l, *Rzeź Żydów sandomierskich w roku 1655*, „Kwartalnik Poświęcony Badaniu Przeszłości Żydów w Polsce” 1(1912), z. 2, s. 111-117.

²⁹ B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 141; A. P e n k a l l a, *Opatów*, w: *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, s. 372.

³⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Castrensia Sandomiriensia relationum, sygn. 46.

³¹ Tamże, s. 143.

³² Sejm Czterech Ziem (*Va'ad Arba' Aratzot*) – centralny organ samorządu Żydów w I Rzeczypospolitej. Powołał go król Stefan Batory w 1580 r. W skład Sejmu wchodziło 70 delegatów kahałów – reprezentujących cztery ziemie: Wielkopolskę, Małopolskę, Ruś Czerwoną i Wołyń. Sejm Czterech Ziem został zlikwidowany w 1764 r. podczas sejmiku konwokacyjnego.

³³ G u l d o n, K r z y s t a n e k, *Ludność żydowska*, s. 43.

³⁴ K u b i c k i, *Stosunki polsko-żydowskie*, s. 354. Zob. P. F i j a ł k o w s k i, *Stosunki żydowsko-chrześcijańskie w województwach łęczyckim i rawskim w XVI-XVII w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2(1990), s. 24.

dówkę o utopienie dziecka³⁵. W 1710 r. Żydzi zakopali na swoim kirkucie barana, co zostało odebrane jako dowód stosowania czarów³⁶. W 1713 r. zostali oskarżeni o współudział w obrabowaniu kościołów w czterech parafiach³⁷. Wszystkie te zatargi i bulwersujące zdarzenia miały ten sam finał; kahał składał wysokie daniny miejscowym dostojnikom kościelnym i świeckim³⁸. Jednakże zimą 1714 r., kiedy ulicę zamieszkałą przez Żydów zniszczył straszny pożar³⁹, pogorzelncom przyszli z pomocą katolicy-sąsiedzi⁴⁰.

Ludność Opatowa w początkach XVIII wieku ogromnie ucierpiała wskutek zaraz, kontrybucji, przemarszów wojsk i działań zbrojnych w dobie wojny północnej⁴¹. W 1721 r. w części katolickiej Opatowa znajdowało się 129 domów i 95 pustych placów, natomiast w części żydowskiej, obejmującej ulice: Wschodnią, Południową, Zachodnią i Północną, znajdowało się 18 kamienic, 86 domostw i 10 pustych placów⁴². Ludność żydowska musiała także zapewniać sobie bezpieczeństwo wpłacaniem dużych sum, na przykład miało to miejsce podczas konfederacji zawiązanej w Opatowie po śmierci Augusta II Sasa w 1733 r., popierającej elekcję Stanisława Leszczyńskiego⁴³. Starozakonni przejeżdżający koło szkoły lub kościoła zwyczajowo składali daninę tzw. *kozubales*, w celu zabezpieczenia się przed zatargami. Często jednak dochodziło do ekscesów wywoływanych przez młodzież, która rabowała mienie żydowskie. Ale bywało i tak, że Żydzi opatowscy pragnąc uniknąć konfliktów pomagali młodzieży szkolnej: „dwaj uczniowie z Krakowa

³⁵ H u n d e r t, *Żydzi*, s. 40. Zob. J. W i j a c z k a, *Procesy o rzekome mordy rytualne w Sandomierzu*, „Mówią Wieki” 6(2009), s. 46-50.

³⁶ S. Ż u c h o w s k i, *Proces kryminalny o niewinne dziecię Jerzego Krasnowskiego; już to trzecie roku 1710 dnia 18 sierpnia w Sandomierzu okrutnie od Żydów zamordowane*, Sandomierz 1713, s. 83; J. W i ś n i e w s k i, *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1581 do 1866 r.*, Radom 1926, s. 331-333.

³⁷ A. K a z i m i e r c z y k, *Żydzi w dobrach prywatnych w świetle sądowniczej i administracyjnej praktyki dóbr magnackich w wiekach XVI-XVIII*, Kraków 2002, s. 112; T r o j a n, *Z dziejów sądownictwa Wielkiego Opatowa*, s. 88-90.

³⁸ Zob. W. K o w a l s k i, *Ludność żydowska a duchowieństwo archidiakonatu sandomierskiego w XVII-XVIII wieku*, „Studia Judaica” 1(1998), nr 2, s. 177-199.

³⁹ B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 142.

⁴⁰ Zob. G u l d o n, W i j a c z k a, *Procesy o mordy rytualne*; H. W ę g r z y n e k, „Czarna legenda” Żydów. *Procesy o rzekome mordy rytualne w dawnej Polsce*, Warszawa 1995.

⁴¹ Z. G u l d o n, K. K r z y s t a n e k, *Instruktarz dla kahału Opatowskiego z r. 1759*, w: *Opatów*, s. 174.

⁴² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, Administracja Dóbr Opatów, sygn. I/14.

⁴³ B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 142.

dostali utrzymanie, wino i pieniądze, tak samo uczeń z Sandomierza, Lublina, Lwowa”⁴⁴.

Do częstych sporów, czy wręcz tumultów antyżydowskich dochodziło podczas obradującego w Opatowie sejmiku województwa sandomierskiego. W laudum sejmikowym z 1722 r. czytamy:

Zągęszczona licencyja chłopów, którzy Żydów opatowskich podczas obrad naszych nachodzą i rabować zwykła i stąd causa re tumulty, więc obviando inconvenientiis onej in futurum spondemus sobie, że zaraz po obraniu JM Pana marszałka w kole naszym na uśmierzenie tak zbytniej licencji JM Panów delegatów tenże JM Pan marszałek z powiatów po dać po jednemu powinien będzie. A ci cum adminiculo przytomnych JM Panów obywatelów kongresom naszym takowych coercere i sądzić będą. Ponieważ sama synagoga nie z żadnej powinności, ale ex bene placito et libera sponte offert im po zł 40 na każdy sejmik, który by się pierwszego dnia nie zerwał, żeby pacifice handle swoje prowadzić mogli podczas sejmików et securiats JM stojącym w gospodach miasta żydowskiego była⁴⁵.

Tab. 1. Struktura ludności żydowskiej według płci i stanu cywilnego w 1765 r.

Kategoria ludności	Opatów
MĘŻCZYŻNI	
żonaci	512
wdowcy i rozwiedzeni	12
nieżonaci:	
synowie	266
słudzy, czeladnicy, sieroty	15
razem	281
ogółem	808
KOBIETY	
zamężne	515
wdowy i rozwiedzione	50
niezamężne:	
córki	267
służące i sieroty	35
razem	302
ogółem	867

Źródło: R. M a h l e r, *Jidn in amolikh Pojln in licht fun cifern. Di demografisze un socjal-ekonomisze struktur fun Jidn in Krojln-Pojln in XVIII jorhundert*, Warszawa 1958, s. 29.

⁴⁴ Za: B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 142.

⁴⁵ AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. Administracja Dóbr Opatów, sygn. 1/2. Zob. W. K r i e g s e i s e n, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 197.

W 1752 r. kahał opatowski przekazał 1700 złotych polskich w celu zabezpieczenia ludności żydowskiej podczas sejmików⁴⁶. Warto także przytoczyć dyspozycję właściciela dóbr opatowskich z 1758 r., w której czytamy:

Podczas sejmików, ażeby chłopcy kołowi wiolencyi i rabunków po Żydach i sklepach nie robili, JP gubernator z starszych, zachęciwszy wcześniej do siebie, honorarium oświadczy i proporcjonalnie ukontentować bez znacznej kahału ekspensy starać się będzie, szukając w tym protekcji przytomnych senatorów i ich gościów urzędników.

Powyższe laudum sejmiku jak i pismo właściciela Opatowa świadczy o tym, że żydowskim mieszkańcom starano się zapewnić bezpieczeństwo podczas sejmików. Trudno więc się zgodzić z opinią Józefa Bursztyna, iż sejmiki województwa sandomierskiego, które odbywały się w kolegiacie opatowskiej, były *plagą* dla starozakonnych⁴⁷. Trzeba też pamiętać, że czas sejmików sprzyjał działalności handlowej i wszelkiego rodzaju interesom. Wydaje się jednak, że nie bez znaczenia była możliwość prowadzenia wówczas handlu i interesów między Żydami opatowskimi i przybyłą na sejmik szlachtą.

Poważnym problemem kahału opatowskiego było to, iż jego wydatki przekraczały znacznie jego dochody. Finansowa zależność kahału opatowskiego od wierzycieli, głównie dziedzica miasta, doprowadziła do ograniczenia praw ludności żydowskiej. To też miał na celu właściciel Opatowa, wydając in-
struktarz dla seniorów kahalnych w 1755 r. Czytamy w nim:

Wobec tego, że Żydzi, obywatele naszego miasta, zawierają małżeństwa z członkami innych kahałów pograżając się w powodzi długów u Jaśnie Pana naszego, zakazuje Jaśnie Pan nasz zawierania małżeństw, tak obywatelom zamożnym, jak i biednym bez jego uprzedniego zezwolenia. [...] Od dziś zabrania się Żydom obywatelom opatowskim sprzedawać jakiegokolwiek nieruchomości, wymieniać je, lub sprzedawać „miejsca” w synagodze opatowskiej, bez uprzedniego zezwolenia Jaśnie Pana naszego. Wobec tego, że аренда na sprzedaż wódki znajduje się obecnie w rękach Jaśnie Pana naszego ostrzegamy jak najostrzej członków kahału naszego, by pod żadnym pozorem, pod groźbą najostrzejszych kar nie sprzedawali wódki pochodzącej z innych miejscowości, jak dla użytku własnego, jako też dla innych. Również jeśli przygodnie przejedzie przez nasz kahał, jakiś gość, który posiada

⁴⁶ AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. Administracja Dóbr Opatów, sygn. I/114; A. L e s z c z y ń s k i, *Ekspensy kahału opatowskiego na sejmiki szlacheckie województwa sandomierskiego w 1752 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 38(1986), z. 1, s. 185-197; t e n ż e, *Sejm Żydów Korony 1623-1764*, Warszawa 1994, s. 34.

⁴⁷ B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 142. Zob. Z. T r a w i c k a, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572-1696*, Kielce 1985, s. 175-176; J. G o l d b e r g, *Dzieje Żydów w dawnej Rzeczypospolitej – próba syntetycznego spojrzenia*, w: *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem*, Toruń 1993.

przy sobie wódkę pochodzenia obcego i zechce tę wódkę w Opatowie zostawić, zabraniamy wódkę tę przyjąć i pić⁴⁸.

Także w pierwszej połowie XVIII wieku dochodziło do częstych sporów polsko-żydowskich, jak również do bójek pomiędzy katolikami a Żydami. W 1720 r. jeden Żyd pobił i poranił chrześcijańską kobietę⁴⁹. Natomiast w 1758 r. katolik uderzył Żydówkę, którego w odwecie pobił jej mąż⁵⁰. Żydzi opatowscy pozwani byli przed sąd biskupi z powodu remontu bożnicy bez zgody władz kościelnych⁵¹. W 1759 r. działała w Opatowie komisja inkwizycyjna, która wyjaśniała zabicie przez Żydówkę z Opatowa własnego dziecka⁵².

Źródła zanotowały przede wszystkim negatywny obraz stosunków polsko-żydowskich. Należy jednak pamiętać, że istniały także pozytywne przejawy współżycia społecznego starozakonnych i chrześcijan⁵³. Jednym z wielu takich przykładów jest uratowanie tonącego w rzece Opatówce Żyda przez katolików. W dowodzie wdzięczności kahał zarządził składkę na podarunki dla osób biorących udział w akcji ratowniczej⁵⁴. Musimy stanowczo podkreślić, iż zachowany materiał źródłowy, ze względu na swój charakter, nie oddał w pełni obiektywnie ówczesnych relacji między dwiema kulturami – polską i żydowską.

Początkowo targi opatowskie odbywały się w soboty, ale z powodu święta żydowskiego przeniesiono je na środy⁵⁵. W XVIII wieku na targach końskich i zbożowych:

⁴⁸ Za: B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 146.

⁴⁹ H u n d e r t, *Żydzi*, s. 44.

⁵⁰ T r o j a n, *Z dziejów sądownictwa Wielkiego Opatowa*, s. 90; H u n d e r t, *Żydzi*, s. 44.

⁵¹ Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Acta Episcopalia*, t. 83, p. 232-233.

⁵² AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. Administracja Dóbr Opatów, sygn. I/114; K u b i c k i, *Stosunki polsko-żydowskie*, s. 354.

⁵³ R. K u b i c k i, *Życie polityczne*, w: *Dzieje regionu świętokrzyskiego od X do końca XVIII wieku*, red. J. Wijaczka, Warszawa 2004, s. 29-30; Z. T r a w i c k a, *Opatów miejscem obrad sejmiku województwa sandomierskiego*, w: *Opatów*; A. K a ż m i e r c z y k, *Żydzi w dobrach prywatnych w świetle sądowniczej i administracyjnej praktyki dóbr magnackich w wiekach XVI-XVIII*, Kraków 2002, s. 219-225.

⁵⁴ AGAD, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. Administracja Dóbr Opatów, sygn. I/114; K u b i c k i, *Stosunki polsko-żydowskie*, s. 352.

⁵⁵ U r b a ń s k i, *Gminy żydowskie male*, s. 52.

Wiły się wówczas tłumy szlachejnych mieszczan, przybyszów z dalekich stron. Między tymi uwijającymi się dojrzyć można było zawój Persa, czapkę Ormianina, Greka, a nawet turban mieszkańca Stambułu⁵⁶.

W tym czasie miasto Opatów zamieszkiwali oprócz Polaków i Żydów także Szkoci, Francuzi, Niemcy, Ormianie, Grecy, Węgrzy, Anglicy, Włosi, Rusini, Litwini, Turcy i Tatarzy – tworząc mozaikę kulturową i religijną⁵⁷. Kupcy żydowscy z Opatowa prowadzili szeroki handel krajowy: z Sandomierzem, Krakowem, Lublinem, Zamościem, Lwowem, Rzeszowem, Przemyślem, Kaliszem, Warszawą, Toruniem, Gdańskiem, Brześciem Litewskim oraz zagraniczny: z Głogowem, Wrocławiem, Pragą, Lipskiem, Frankfurtem nad Odrą i Amsterdamem⁵⁸. Nawiązując raz jeszcze do pozytywnego obrazu kooperacji polsko-żydowskiej, należy zauważyć, iż starozakonni w Opatowie należeli do wspólnego z rzemieślnikami katolickimi cechu⁵⁹. W XVIII wieku funkcjonowały w Opatowie dwie synagogi, jedna murowana z XVI wieku, druga drewniana z początków XVIII wieku⁶⁰.

⁵⁶ J. W i ś l i c k i, *Opis Królestwa Polskiego pod względem historycznym, statystycznym, rolniczym, fabrycznym, handlowym, zwyczajowym i obyczajowym*, t. III, Warszawa 1854, s. 20. Zob. I. S c h i p e r, *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa 1937.

⁵⁷ Z. G u l d o n, *Gospodarka*, w: *Dzieje region świętokrzyskiego*, s. 137; Z. G u l d o n, L. S t ę p k o w s k i, *Udział Opatowa w wymianie towarowej w II połowie XVIII wieku*, w: *Opatów*, s. 109-117.

⁵⁸ Sz. K a z u s e k, *Z dziejów handlu żydowskiego miast województwa sandomierskiego z Krakowem w połowie XVII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą” 4(2003), s. 30-40; E. K i z i k, *Mieszczanstwo gdańskie wobec Żydów w XVII-XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Żydów” 3(2003), s. 431; H u n d e r t, *Żydzi*, s. 50-63; G u l d o n, S t ę p k o w s k i, *Udział Opatowa*, s. 109; J. M. M a ł e c k i, *Związki handlowe miast polskich z Gdańskiem w XVI i pierwszej połowie XVII w.*, Wrocław 1968, s. 53; K u b i c k i, *Stosunki polsko-żydowskie*, s. 349.

⁵⁹ F u d a l e w s k i, *Miasto Opatów*, s. 35. Zob. M. H o r n, *Rola gospodarcza Żydów w Polsce do końca XVIII wieku*, w: *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. W. Kowalski, J. Muszyńska, Kielce 1996, s. 17-29; S. K a z u s e k, *Z dziejów handlu żydowskiego miast województwa sandomierskiego z Krakowem w połowie XVII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą” 4(2003), s. 21-56.

⁶⁰ Opis synagogi w Opatowie: „In the center of the quarter the Jews built as a matter of course the Synagogue and Beth Hamedrash. These were the spiritual center of the Community and the social gathering place for the townspeople. The Public Bath and the Mikva (Ritual Bath) were located in the lower part of town, on the Ivansk Road near the Well from which they drew their water supply. The Public Bath was probably destroyed in one of the various conflagrations; as children we used to play in the great open pit which was all that remained of it [...] The origins of the town's spiritual center, the Synagogue of Apt, date back to the sixteenth century or to an even earlier time. It is fairly certain that the Beth Hamedrash was even older than the Synagogue, though numerous restorations were undoubtedly undertaken in the course of the centuries, to repair the damage of fires. The ceiling with its massive beams

Kahał opatowski wydał wielu wybitnych rabinów, dwukrotnie był nawet siedzibą rabina ziemskiego. Z Opatowem związał się rabin Mozes, syn Abrahama z Przemyśla, autor dzieła *Matej Mosze* oraz komentarza do Tory i zbiorku wypowiedzi uczonych żydowskich o Pięcioksiągu (zm. 1606 r. w Opatowie)⁶¹. Pochodzili stąd m.in. uczony Samuel syn Eleazara, wybitny lekarz Samuel Opatokower czy Pejsak Chaimowicz – faktor królewski i syndyk do spraw żydowskich⁶². Wśród mieszkańców Opatowa najślynniejszą osobistością był cadyk Abraham Jozua Herszel (1765-1825); ważnymi przywódcami środowiska chasydzkiego byli Jakub Reifman (1818-1895) oraz Yisroel Hopsztajn (1737-1814)⁶³. Przytoczmy wymowne słowa Józefa Bursztyna:

W czasie pobytu rabina ziemskiego w Opatowie rozwinęła się bardzo „jesziba”, a na kazania rabina i na czytania Talmudu zjeżdżali się do Opatowa Żydzi z przykahałków i miast okolicznych, dzięki czemu znaczenie kahału jeszcze bardziej wzrosło⁶⁴.

rested on ancient stone walls which had settled deep in the ground. We can be certain that the Synagogue was not built immediately upon the settlement of Jews in Apt, but only after the community was consolidated and could erect such a monumental structure. Till then Jewish townspeople gathered, prayed and studied in the Beth Hamedrash. The Synagogue was indeed a beautiful and unique example of synagogue architecture in Poland, so that historians and archaeologists, Jews as well as Gentiles, from near and far came to visit the building and to photograph it. The interior of the building was more impressive than its exterior, probably due to the wish of the builders not to arouse envious resentment. The Synagogue's architectural style was in the Gothic tradition. The great edifice was supported by four massive corner buttresses; its solid walls extended windowless till close to the ceiling, where they terminated in round, Gothic windows with stained glass which on a sunny day flooded the entire Synagogue and the congregation in a wealth of color. The vaulted buttresses joined with the dome of the «Belemer», the Almemar in the center of the Synagogue, which rested on four pillars linked by a railing at a height of several meters above the stone floor of the Synagogue, and to which stairs ascended from both sides. Here the Torah was read. The walls and ceilings were adorned by ancient paintings and murals. Especially famous was the rendering of the twelve signs of the zodiac which decorated the ceiling. The Holy Ark was ascended by stone steps. Here the Kohanim chanted the priestly blessing, and on the eve of Yom Kippur devout Jews let themselves be publicly castigated in penance. The Jews of Apt were justly proud of their Synagogue which was famed as one of the oldest and most remarkable structures of its kind in all of Poland” (za: <http://www.jewishgen.org/Yizkor/opatow/opatow.html>).

⁶¹ P. F i j a ł k o w s k i, *Mosze (Mojżesz) Ben Abraham*, w: *Polski słownik judaistyczny. Dzieje – kultura – religia – ludzie*, oprac. Z. Borzumińska, R. Żebrowski, t. II, Warszawa 2003, s. 188; F. K i r y k, F. L e ś n i a k, *Skupiska żydowskie w miastach małopolskich do końca XVI wieku*, w: *Żydzi w Małopolsce*, s. 27.

⁶² P e n k a l l a, *Struktura zamożności Żydów*, s. 159.

⁶³ Zob. T. J e l o n e k, *Chasydzi. Radośni mistycy żydowscy*, Kraków 2007.

⁶⁴ B u r s z t y n, *Żydzi*, s. 146. Ważniejsza literatura przedmiotu dotycząca XIX wieku:

Tab. 2. Struktura zawodowa ludności żydowskiej w Opatowie w 1755 r.

Zawód	Liczba osób	Zawód	Liczba osób
1	2	3	4
Aptekarz	1	Łaziennik	1
Bagatelnik	1	Mącznik	1
Bakałarz	18	Melarz	7
Cieśla	1	Miernik	3
Cymbalista	1	Muzykant	1
Cyrulik	5	Mydlarz	1
Czapnik	39	Pasamonik	2
Doktor	1	Pieczętarz	3
Drążnik	2	Piekarz	13
Drżbiarz	1	Piernikarz	1
Duchowny	2	Płótniarz	7
Farbiarz	1	Pończosznik	3
Faktor	37	Puszkarz	1
Furman	5	Rabin	1
Futernik	5	Rzeźnik	4
Grzebieniarz	1	Solarz	2
Handlarz i kupiec	52	Sukiennik	2
Haftkarz	1	Strażnik	2
Intrologator	1	Szklarz	1
Jutoniarz	1	Szkolnik	6
Kabaciarz	1	Szmuklerz	11

S. J. A d a m c z y k, *Gospodarka i społeczeństwo województwa sandomierskiego w latach 1815-1830*, Kielce 2004; M. B a l a b a n, *Dzieje Żydów w Galicyi i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1868*, Lwów 1916; R. K u b i c k i, *Dobra opatowskie i ich właściciele w latach 1720-1817*, w: *Szlachta i ziemianie między Wisłą a Pilicą w XVI-XX wieku. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2008, s. 80-89; S. M a r c i n k o w s k i, *Miasta Kielecczyzny. Przemiany społeczno-gospodarcze 1815-1869*, Warszawa 1980; J. M. W i ś l i c k i, *Opis Królestwa Polskiego pod względem historycznym, statystycznym, rolniczym, fabrycznym, handlowym, zwyczajowym i obyczajowym*, t. III, Warszawa 1854, s. 20.

1	2	3	4
Kantor	1	Szynkarz i karczmarz	17
Komornik	2	Świecarz	1
Korzennik	4	Tabacznik	2
Kotlarz	1	Tandeciarz	1
Kramarz	11	Tokarz	1
Krawiec	38	Wiernik	1
Krupnik	2	Zegarmistrz	1
Kuśnierz	22	Złotnik	8
Lichwiarz	11	Razem:	374

Źródło: G u l d o n, K r z y s t a n e k, *Ludność żydowska*, s. 220.

Przejdźmy teraz do danych demograficznych mieszkańców Opatowa. W pierwszej połowie XVII wieku Opatów był zamieszkały w 30% przez starozakonnych, w połowie następnego stulecia było już po równo Żydów i innych obywateli, od pierwszej ćwierci wieku XIX (w 1827 r. – 1377 izraelitów – 50,6% i 1340 katolików) liczba Żydów wzrasta, by osiągnąć 65,4% w 1856 r. i 66% w 1862 r. Według spisu z 1921 r. Opatów liczył 8827 mieszkańców, w tym 5432 Żydów, to jest 61,5%; według spisu z 1931 r. miasto liczyło 9512 osób, w tym 5436 Żydów, czyli 57,1%. Przed II wojną światową w 1938 r. Opatów liczył 10 200 osób, w tym 6000 Żydów, co stanowiło 58,8%⁶⁵.

⁶⁵ Inne dane statystyczne podaje kościelny spis ludności diecezji krakowskiej z 1787 r., mowa jest o 2024 mieszkańcach Opatowa, w tym 635 Żydach, co stanowiło 31,3% ogółu mieszkańców. Tymczasem spis państwowy z tego samego roku 1787 podaje jeszcze niższe liczby: 111 domów żydowskich oraz 597 starozakonnych. Niewątpliwie szerszym badaniom należy poddać uwarunkowania demograficzne społeczności żydowskiej, będące elementem oceny położenia Żydów w państwie polsko-litewskim. Por. *Spis ludności diecezji krakowskiej z r. 1787*, wyd. J. Kleczyński, „Archiwum Komisji Historycznej” 7(1894), s. 322-323; Kartoteka sandomierska: hasło: *Opatów*; J. M u s z y ń s k a, *Żydzi w miastach województwa sandomierskiego i lubelskiego w XVIII wieku. Studium osadnicze*, Kielce 1998, s. 179. Zob. H u n d e r t, *Żydzi*, s. 50, tabl. 1; J. T o p o l s k i, *On the Role of the Jews in the Urbanization of Poland in the Early Modern Period*, w: *The Jews in Poland*, t. I, red. A. K. Paluch, Kraków 1992, s. 47.

Przytoczone powyżej informacje wskazują na szybki rozwój osadnictwa izraelskiego na terenie Opatowa⁶⁶. Dalszych studiów wymaga sytuacja gospodarczo-społeczna i prawna ludności wyznania mojżeszowego w poszczególnych ośrodkach, co pozwoli na przedstawienie pełniejszego obrazu stanu osadnictwa żydowskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów okresów pomysłności oraz dobrosąsiedzkiej współpracy, także dramatów i tragedii⁶⁷. Obraz stosunków katolicko-żydowskich w Opatowie może być doskonałym przykładem stosunków panujących w innych miastach Rzeczypospolitej w wiekach XVI-XVIII. Przede wszystkim pozytywne przejawy współżycia społecznego starozakonnych i chrześcijan wymagają dalszych erudycyjnych studiów.

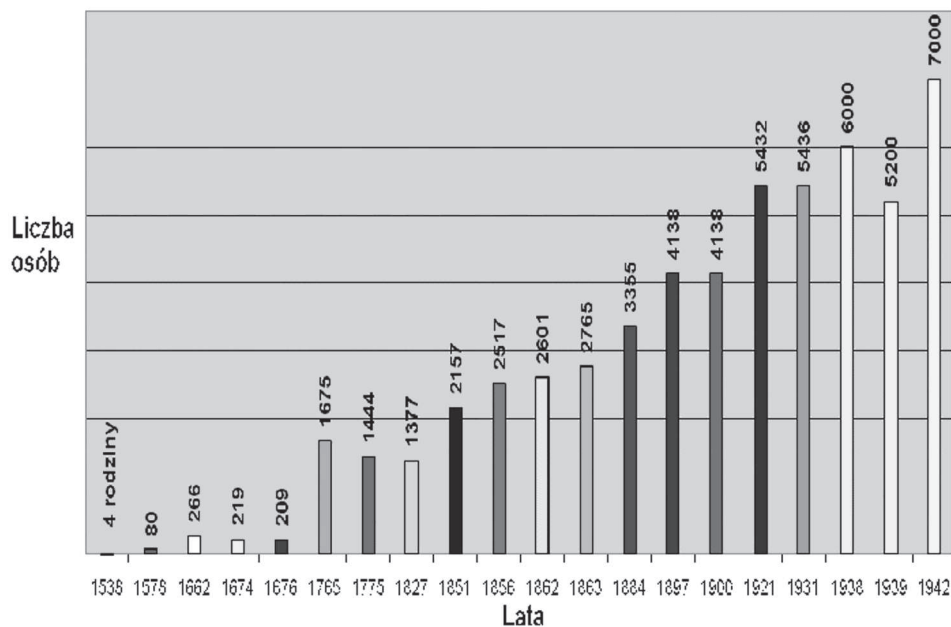
Podjęte przez autora badania nad opatowską wspólnotą żydowską mają na celu, oprócz poznania jej dziejów, ukazanie roli, jaką odgrywała w życiu dawnych społeczności, zarówno wyznania mojżeszowego, jak i katolickiego. W dalszej kolejności przedstawienie jej różnorodnych związków i kontaktów, a także z różnymi instytucjami działającymi w ramach społeczeństwa chrześcijańskiego – świeckimi i kościelnymi. Warto je rozpatrywać w skali mikro (ziemia sandomiersko-opatowska)⁶⁸, a także makro – śledząc oddziaływania tamtejszej społeczności żydowskiej w Małopolsce i poza jej granicami⁶⁹.

⁶⁶ Por. A. P e n k a l l a, *Opatów*, w: *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, s. 372.

⁶⁷ Zob. *Żydzi i Judaizm we współczesnych badaniach polskich. Materiały z konferencji*, red. K. Pilarczyk, t. I-III, Kraków 1997-2003; *Dzieje regionu świętokrzyskiego; Z przeszłości Żydów polskich. Polityka – Gospodarka – Kultura – Społeczeństwo*, red. J. Wijaczek, G. Miernik, Kraków 2005.

⁶⁸ Ostatnio zob.: R. K o t o w s k i, *Z dziejów społeczności żydowskiej Sandomierza w latach 1918-1939*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2008, nr 1(225); A. S z y l a r, *Kupcy, rzemieślnicy i arendarze żydowscy w Ożarowie w XIX wieku*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2010, nr 2.

⁶⁹ A. L i s, *Dziedzictwo ziemi opatowskiej (na marginesie ostatnich konferencji naukowych)*, „Studia Sandomierskie” 17(2010), z. 1-2, s. 265-278.

Liczba Żydów w Opatowie w latach 1538-1942

Źródła: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie, Administracja Dóbr Opatów, sygn. I/14, I/66, I/69, II/102; G u l d o n, K r z y s t a n e k, *Ludność żydowska*, tab. 10, s. 171, tab. 27, s. 190, tab. 37, s. 201, tab. 42, s. 206, tab. 44, s. 208, tab. 49, s. 213, tab. 50, s. 214; M a h l e r, *Jidn in amolikh Pojln in licht fun cifern*, s. 11, 29, 66; M u s z y Ń s k a, *Żydzi w miastach*, tab. 5, s. 150, tab. 30, s. 179; Kartoteka materiałów do słownika historyczno-geograficznego województwa sandomierskiego w dobie Sejmu Czteroletniego w Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Ziem Polskich w Średniowieczu IH PAN w Krakowie, hasło: *Opatów*; A. L i s, *Żydzi w Opatowie w Rzeczypospolitej szlacheckiej (1538-1795)*, „Zeszyty Sandomierskie” 27(2009), s. 28.

BIBLIOGRAFIA

- Apt. A town which does non exist any more, ed. Z. Jaszew, Tel-Aviv 1966.
 B u r s z t y n J., Żydzi opatowscy na przełomie XVII i XVIII w., w: Opatów. Materiały z sesji 700-lecia miasta, red. F. Kiryk, Sandomierz 1985, s. 139-158.
 G u l d o n Z., K r z y s t a n e k K., Ludność żydowska w miastach lewobrzeżnej części województwa sandomierskiego w XVI-XVIII wieku, Kielce 1990.
 H u n d e r t D. G., The Jews in a Polish Private Town. The Case of Opatów in the Eighteenth Century, Baltimore 1992.

- K u b i c k i R., Stosunki polsko-żydowskie w miasteczkach polskich w XVI-XVIII w. na przykładzie Opatowa, „Kwartalnik Historii Żydów” 2007, nr 3(223), s. 347-357.
- M u s z y ń s k a J., Żydzi w miastach województwa sandomierskiego i lubelskiego w XVIII wieku. Studium osadnicze, Kielce 1998.
- Opatów, w: F. K i r y k, Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII-XVI wiek, Kielce 1994, s. 88-91.
- P e n k a l l a A., Opatów, w: Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura, red. J. Tomaszewski, A. Żbikowski, Warszawa 2001, s. 372.
- U r b a ń s k i K., Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim, Kielce 2003. Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991.

JEWS IN OPATÓW IN XVI-XVIII CENTURIES

S u m m a r y

First source mention about presence in Opatów four Jewish families comes from 1538 year. Right of settling in this private city the Jewish population got in privilege the Konstantyn Ostrogski from 1545 year. Opatów in second half XVI century was Jews the largest concentration in whole province sandomierskie. Jewish commune suffered particularly during "Swedish deluge" (1655-1660) as well as northern war (1700-1721). To frequent disputes among Polish population and Jewish it came during debating in Opatów of regional council of province sandomierskie. The financial dependence of Jewish commune from owners of city brought to limitation their rights. This is the stately thing of attention also, that Jews in Opatów belonged to common with Catholic craftsmen of guild. In XVIII century two synagogues functioned in Opatów, one stone build from XVI century, second wooden from beginnings XVIII century. It seems, that painting of life of this population in Opatów can be the perfect example of relations Catholic-Jewish in different cities of Rzeczypospolita XVI-XVIII century.

Słowa kluczowe: Żydzi, Opatów, kahał, stosunki polsko-żydowskie, Rzeczypospolita szlachecka, starozakonni

Key words: Jews, Opatów, kahal, polish-jewish relations, The Republic of noble, the old religion.